

Å bygge om gamle hus

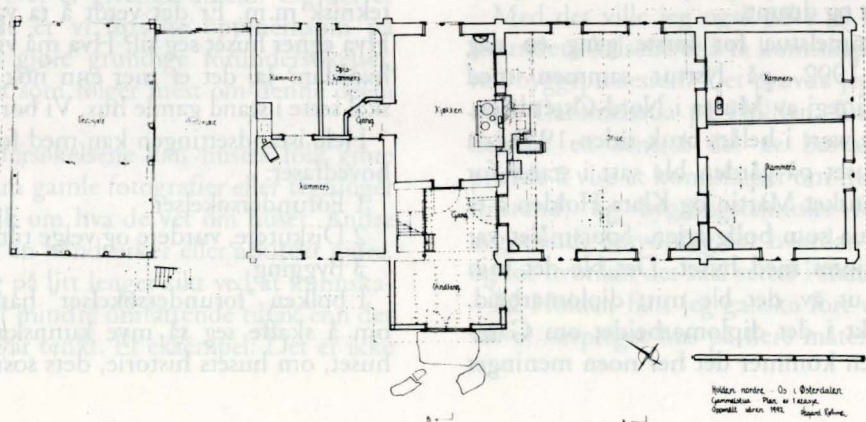
Av Vegard Røhme

Bildet over viser tunfasaden av Gammelstua på gården Holden ("Holla") nordre (90/1) i Tufsingdalen i Os kommune. Vi er like ved den nordvestre enden av Siksjøen, på en stor fjellgård med historie bakover til første halvdel av 1700-tallet. I dag eies og drives gården av Martin og Klara Holden.

Gammelstua danner østveggen i et regelmessig og ganske lukket firkanttun. Både tunformen og flere trekk ved Gammelstua forteller at her er vi i grenselandet mellom trøndersk og østerdalsk byggeskikk.

Den eldste delen av Gammelstua ble bygd i 1794. Huset har en mangfoldig bygningshistorie, senere

Holden, nordre, Os i Østfoldalen.
Gammelstua. Plan av Vegard Røhme.
Oppmålt våren 1972. Skjematisk tegning.

Firkanttunet på Holden sett fra sørøst i 1991, med dagens hovedbygning, stallbygningen (nesten skjult), fjøsbygningen og Gammelstua. Utenfor tunet ser vi til venstre to stabbur og et sommerfjøs, til høyre et eldhus og et redskapshus (som i dag rommer mange gamle gjenstander, et gårdsmuseum). Foto: Amund Spangen (65403).

har det blitt påbygd minst to ganger. Gjennom det meste av sitt liv har huset vært noe mer enn privat bolig. Holden har en 200 år gammel historie som ferdesgård for ferdselen mellom Røros, Femundstraktene og Sverige, og i Gammelstua har reisende folk trampet, spist og drømt.

Jeg møtte Gammelstua for første gang en dag etter juls vinteren 1992, på lysttur sammen med Amund Spangen i regi av Musea i Nord-Østerdalen. Huset hadde ikke vært i helårs bruk siden 1953, da sommerstua/eldhuset på gården ble satt i stand for helårs bruk. Nå ønsket Martin og Klara Holden å ta i bruk Gammelstua som bolig igjen. Spørsmålet var hva som burde gjøres med huset. Det ble det min oppgave å finne ut av, det ble mitt diplomarbeid. Med utgangspunkt i det diplomarbeidet om Gammelstua på Holden kommer det her noen meninger

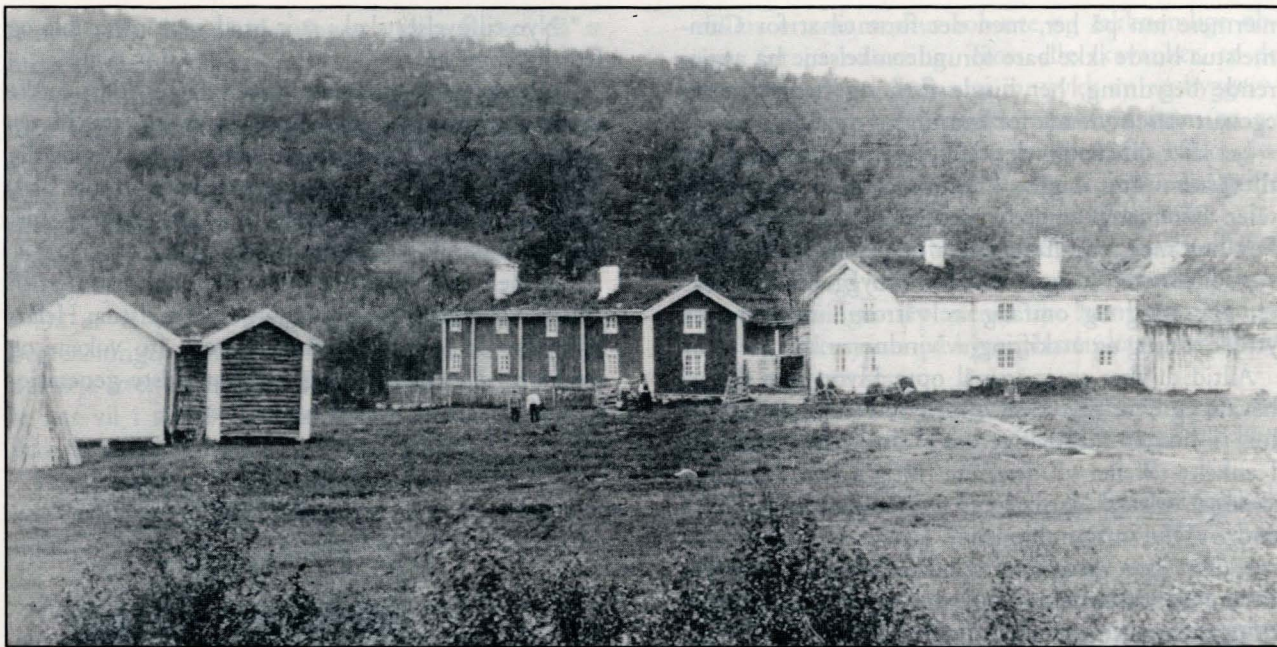
om hvordan vi bør ta vare på gamle hus.

Foran et gammelt hus er det mange spørsmål som kan dukke opp. Hvordan er huset bygd? Hvorfor har det blitt som det er? Representerer huset spesielle verdier, historisk, næringsmessig, estetisk, bygnings-teknisk m.m. Er det verdt å ta vare på og hvorfor? Hva egner huset seg til? Hva må vi i tilfelle fornye og hvordan? Ja, det er mer enn nok å tenke på når vi skal sette i stand gamle hus. Vi bør ta oss god tid.

Hele istandsettingen kan med fordel deles inn i tre hovedfaser:

- 1 Forundersøkelser
- 2 Diskutere, vurdere og velge tiltak
- 3 Bygging

I bolken "forundersøkelser" handler det kort sagt om å skaffe seg så mye kunnskap som mulig om huset, om husets historie, dets sosiale liv, påbygging-

Holden rundt århundreskiftet, trolig en gang mellom 1900 og 1910. Repro: Musea i Nord-Østerdalen (43681)

er og/eller ombygginger, bygningsteknisk virkemåte, endringer i overflatebehandlinger ute og inne, teknisk tilstand (bygningsskader) m.m.

Gjennom slike undersøkelser blir vi bedre og bedre kjent med huset. Det er givende arbeid. Og det er viktig arbeid. Ofte er vi for lite oppmerksom på betydningen av å gjøre grundige forundersøkelser. Derfor handler det som følger mest om denne delen av byggeprosessen.

Noen av forundersøkelsene kan husets folk gjøre sjøl, som å lete fram gamle fotografier eller tegninger og spørre eldre folk om hva de vet om huset. Andre undersøkelser kan en håndverker eller arkitekt gjøre. Det kan lønne seg på litt lenger sikt ved at kunnskapene vi får fører til mindre omfattende tiltak enn det som umiddelbart var tenkt. Et eksempel: Det er ikke

uvanlig at holdsteiner under laftehjørner med årene har seget litt i ned i jordbakken. Hvis vi ved nærmere undersøkelser finner at det er mange år siden den setningen stoppet. Ja, så er det en ufarlig skade, vi trenger ikke bruke penger på å utbedre den.

Med det ville jeg også peke på at meningen med forundersøkelsene er å ta kunnskapene med seg videre i byggeprosessen. Det prøvde jeg å få til i arbeidet med Gammelstua på Holden. Der var forundersøkelsene en sentral del av besvarelsen. Oppgaven prøvde å vise at kunnskaper om husets historie (i vid forstand) og bygningstekniske forhold burde ha avgjørende betydning for hvordan huset skal brukes og for hvordan det skal settes i stand.

På Holden fant jeg ganske fort ut at Gammelstua var et særpreget hus på flere måter. Det går jeg ikke

nærmere inn på her, men det førte til at for Gammelstua burde ikke bare forundersøkelsene ha avgjørende betydning, her burde først og fremst husets egenart være styrende for hva vi gjør med det.

I et slikt tilfelle blir det f.eks. en stor utfordring å få til våtrom etter dagens krav på en måte som huset tåler. For mange andre hus vil det være annerledes. For hus med mindre egenart er det mer naturlig å være litt friere i forhold til f.eks. tilbygg, planløsninger, plassering og omfang av våtrom, utskifting av ytterkledding og utskifting av vinduer.

Alltid dukker to spørsmål opp: Hvor mye skal vi bevare og hvor mye skal vi fornye? Det vil variere fra hus til hus, to forskjellige hus skal ikke vurderes likt. I enkelte tilfeller vil det være riktig å rive, i andre å satse på drastisk fornyelse, i andre igjen er ønsket å endre så lite som mulig.

I den siste gruppa er Gammelstua på Holden. Etter forundersøkelsen der satte jeg opp dette utbedringsprogrammet for Gammelstua:

- * Å ta hånd om bygningen som helhet og søke bevare dens identitet, både som bygningssubstans og beskrivende kulturhistorie. I det ligger en intensjon om å søke verdien i alle epokers bidrag. Spor av tidligere generasjoners bruk og bygningens slitasje og aldring regnes som umistelige for bygningens troverdighet som alder og minne.

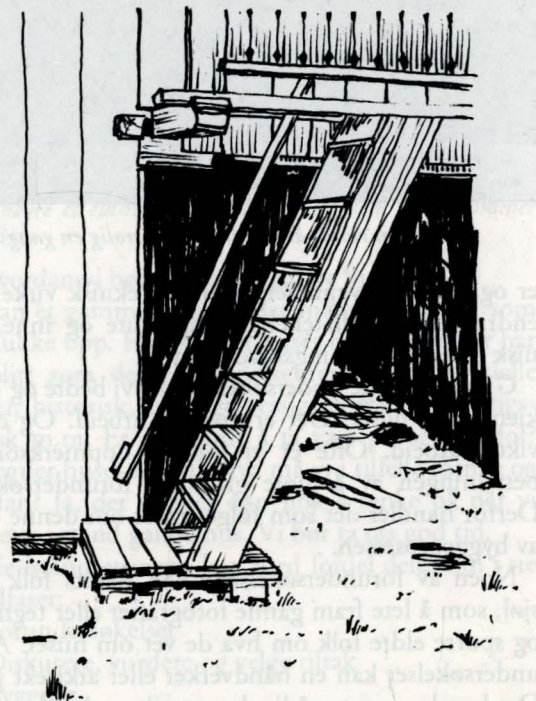
- * Å sikre bygningen på den egne vilkår, først og fremst på grunnlag av bygningens bygningstekniske virkemåte.

- * Å gjøre så få inngrep som mulig. Søke å bevare historisk primærmateriale. Ved forundersøkelsene har det antikvarisk sett ikke vært ønskelig å frilegge innkledde konstruksjoner i vesentlig grad. Ut i fra det som er dokumentert i denne oppgaven, må omfanget og nødvendigheten av inngrep også basere seg på utvidet kunnskap om bygningen underveis i byggeprosessen.

- * Nye tilføyelser skal i stor grad være reversible og lett tilgjengelige.

I utbedringsprogrammet ligger det et klart ønske om at det som gjøres med huset føyer seg etter husets forutsetninger. Det medfører at det ikke er vilkårlig hvilken funksjon(er) Gammelstua skal romme. Bruken må stå i fornuftig forhold til husets egenart - historisk, konstruktivt og rommessig.

Sammen med folket på gården ble det diskutert to aktuelle løsninger for bruken av Gammelstua: Helårs bolig for de to yngste generasjonene (to voksne og tre barn) eller helårs bolig for den eldste generasjonen, altså kårstue, og det bare i 1. etasje.

Gammelstua som kårstue vil i utgangspunktet kreve mindre inngrep enn som bolig for en familie på

fem. Derfor ble planleggingen videre basert på at huset skulle bli kårstue.

Oppsummert: På Holden ble det først gjort grundige forundersøkelser. Kunnskapene herfra prøvde jeg så å ta med videre i prosessen, slik at husets særegne historiske og bygningstekniske kvaliteter sammen skulle få styre hvordan huset skal brukes (program) og hvordan det skal settes i stand (utbedrings tiltak).

Da er vi ved at gamle hus setter rammer, eller begrensninger, om vi vil, for bruken. Ideelt sett skal det skje etter bygningens forutsetninger. Å bo i gamle hus vil i større eller mindre grad innebære at vi ikke får alt etter dagens "nybygg-standard."

Hvis brukerne følger rådet som planleggeren har kommet fram til om bruken av huset, er neste steg tiltak. Hva må gjøres? Hvordan? I hvilken rekkefølge?

Firkanta sagt - det viktigste er å sørge for at huset står godt, at taket er tett, og at vannet fra taket ikke fører til råteskader. Fundamenteringen bør være slik at svillstokkene (det første omfaret) er løftet opp slik at de ikke ligger i direkte kontakt med jordbakken. Her skiller Gammelstua på Holden seg ikke ut. Grunnarbeid og takarbeid - ble de to viktigste sikringstiltakene.

Ellers er tømmerhus robuste og takknemlige objekter for istandsetting. Tross alle skavanker, er de oftes friskere enn de kan gi inntrykk av, og byggesystemet gir mulighet for enkle punktinnsetser (en ny stokk her, en der osv.) Det igjen åpner for å ikke gjøre mer enn strengt tatt nødvendig. Kunsten er å gripe inn på få steder, på riktig sted og på riktig måte.

Underveis i byggearbeidet vil det bak panelte flater, under golvbord m.m. dukke opp ny kunnskap som fordrer endringer i planene, nye løsninger. Stadige funn og diskusjoner på byggeplassen kan gi en spennende byggeprosess.

Etterpå, når vi er ferdig med byggingen spør det da. Hva hadde vi? Hva har vi? Hva tapte vi? Hva vant vi?

Og: Er tiden fortsatt nærværende i huset? Jeg holder på at det er viktig å sørge for at husets historiske identitet ikke går tapt. Det innebærer at vi må prøve å dempe den perfeksjonismen som ikke tolererer en naturlig slitasje eller en lutende vegg, skavanker som til slutt gir huset troverdighet som alder og minne.

For at gamle hus også etter en istandsetting skal gi en slik opplevelse av historisk kontinuitet, er oppfordringen: Bruk mer tid på forundersøkelser - og tar med oss resultater derfra videre i hele byggeprosessen.

